

Jargivello

LA ROCA

Núm. 6

XODOS
agost 2013

Brancal

SOVINT QUAN SENTIM PARLAR de desenvolupament rural, sempre es refereixen a alguna mena d'iniciativa econòmica per als pobles o les comarques rurals. I no els falta raó, ara fa un segle que una bona part dels pobles de muntanya del País Valencià començaren a perdre població, Xodos inclòs; en bona mesura, era degut a la dificultat per trobar formes viables de guanyar-se la vida. Els pobles han canviat: s'han *desagraritzat*, s'han *terciaritzat*, s'han diversificat, però la manca d'ocupació encara continua sent un problema. En el mateix sentit, perquè puguen ser sostenibles o fins i tot viables, l'estructura d'edats de molts pobles (invertida en grau extrem) reclama urgentment la incorporació de joves preferentment *qualificades* (ho diem en femení perquè la masculinització rural també és problema) o parelles joves, motivades a promoure iniciatives econòmiques, socials i culturals de tot tipus que donen vida de nou a les poblacions.

Es pot ben dir que l'activitat econòmica, tot i ser necessària, no és en absolut suficient. Cal que la vida als pobles assolisca uns llindars mínims de benestar social perquè es faça desitjable, com ara que gaudisca d'una ampla i bona cobertura educativa des de preescolar, no sols pel bé dels infants sinó perquè el projecte vital dels pares siga viable; que dispose d'una satisfactòria assistència pública sanitària i social (molt especialment per a la gent major, però no únicament per a ells); que dispose d'unes comunicacions i telecomunicacions fàcils pel treball, pel consum, per l'oci; que tinga un transport públic barat, ràpid i eficient; que genere o ofereisca una vida cultural interessant i equivalent, si més no, en qualitat a l'oferta urbana; que represente la possibilitat de tindre una vida política de major qualitat democràtica que en els municipis de major grandària en transparència, graus de participació ciutadana, control social del poder polític, etc.

Així doncs, tot i que l'activitat econòmica i el benestar social són dues condicions sine qua non per a la sostenibilitat de les poblacions rurals, nosaltres tenim ben clar que la viabilitat del pobles rurals menuts està supeditada primordialment al fet que siguem capaços de fer-nos atractius a nous residents pel nostre grau de benestar social i la nostra qualitat democràtica. Aquest haurà de ser, per tant, l'objectiu central i primer de qualsevol política que vulga promoure el desenvolupament i la sostenibilitat rural. La insistència en el desenvolupament econòmic, si no té en compte aquest requisit, o no proveirà desenvolupament rural o no serà sostenible.

L'agregació de Xodos a Lluçena en 1438 i la posterior segregació en 1616

Francesc Torres Faus

L'AGREGACIÓ DE XODOS A LLUCENA el 1438, i la posterior segregació, el 1616, cal entendre-les en el context de la senyoria de la Tinença de l'Alcalatén que va conformar una unitat territorial fins 1811, quan fou abolit el règim senyorial. En efecte, les terres de la Tinença havien estat donades per Jaume I a la família aragonesa dels Urrea. El seu terme general comprenia les actuals poblacions de l'Alcora, Lluçena, Xodos, les Useres, Figueroles i Costur, agomolant un territori de 393 km². La Tinença rebia el nom del castell d'Alcalatén, un lloc poblat fins a principis del segle xv, del qual actualment només es conserva una part del castell i l'ermita de Sant Salvador.

La configuració de l'actual divisió territorial local de la Tinença és un procés ben llarg que començà en el segle xiii i va concloure en el segle xix. Aquest procés va unit a l'evolució del règim municipal valencià, que en l'època foral s'estructurà en base a les figures clàssiques del justícia, els jurats, el mostassaf, el consell particular i el consell general. Aquest era el municipi dels cristians. Cal tenir en compte però que, a l'època medieval, regia el **principi de la personalitat de les lleis**, que consistia en el fet que cada persona gaudia d'uns determinats drets i normes, d'acord amb el seu origen: cristians, musulmans i jueus, cadascun es regia segons la seua pròpia legislació. Fins i tot, dins de la població cristiana, trobem que una part dels repobladors aragonesos continuaren regint-se pel fur d'Aragó fins les Corts de 1626, com fou el cas dels pobles de la Tinença de l'Alcalatén. Açò també tenia repercussions jurídiques des del punt de vista municipal, ja que cada comunitat local tenia les seues pròpies institucions segons l'origen dels seus habitants. Així, a més del municipi cristià, trobem l'aljama musulmana o l'aljama jueva. En el segle xviii, seria substituït pel règim municipal castellà i ja en el segle xix pel nou municipi liberal.

En l'antic règim, trobem dos tipus de municipis al regne de València: d'una banda, les ciutats i les viles, on el seu justícia exercia la jurisdicció suprema; i, d'una altra, les universitats i els llocs de senyoria, on el seu justícia exercia la jurisdicció baixa o alfonsina. Per dessota d'aquestes dues categories municipals, trobem carrers, ravals, alqueries, llogarets, heretats o masades, el comú

denominador dels quals és que eren nuclis de població sense cap tipus de jurisdicció ni autonomia municipal; és a dir, sense personalitat jurídica encara que hi puguem trobar algun tipus d'autoritat delegada, sovint un lloctinent de justícia. Podem veure com, en l'època medieval, quan hom parla de Llucena, l'Alcora i Xodos sempre els anomena llocs, mentre a l'època moderna sempre apareixen com a viles. Pensem que açò pot explicar-se perquè en l'època medieval la jurisdicció suprema continuava en mans del senyor, el qual possiblement la delegava en els justícies dels llocs. En l'època moderna, en una data que desconeixem, el senyor feu donació de la jurisdicció suprema als llocs, reservant-se sempre, però, el tema de les apel·lacions.

Un dels trets del municipi valencià medieval és la possessió d'extensos termes municipals, anomenats termes generals. El terme general era el terme municipal d'una ciutat, vila o baronia; és a dir, el terme on exercia la jurisdicció suprema el justícia de les ciutats o viles, o bé del seu senyor. Per contra, trobem termes municipals més petits, els termes de les universitats i els llocs de senyoria, on el seu justícia només exercia la jurisdicció alfonsina i que es localitzaven dins dels termes generals. En aquest cas la documentació sempre parla de territori i no de terme. Els termes generals solen tenir el seu precedent en les divisions territorials musulmanes, en el territori dels *husun* o castells.

Açò s'explica perquè Jaume I respectà en bona part la divisió territorial musulmana i nombrosos territoris dels castells musulmans acabaren conformant els termes generals dels nous municipis cristians. Evidentment, el castell musulmà o *hisn* de l'Alcalatén es va convertir, en donar Jaume I el seu territori a la família aragonesa dels Urrea, en el terme general de la Tinença de l'Alcalatén, el qual va perdurar fins el segle XIX, com hem dit.

Els termes generals no sols eren termes municipals sinó que es convertiren en la unitat territorial bàsica del regne de València durant l'antic règim. En primer lloc, el terme general servia de divisió jurisdiccional. En aquest aspecte el termes generals són equivalents a les vegueries catalanes i les *sobrejunterías* aragoneses. Però és que el terme general fou utilitzat, també, com a base per a les divisions territorials de la Generalitat Valenciana, els quarters, equivalents a les col·lectes catalanes i les *sobrecullidas* aragoneses. Un exemple el tenim en la Tinença de l'Alcalatén, que va conformar el quarter de l'Alcalatén per al cobrament de les contribucions de la Generalitat.

Poques notícies tenim sobre la Tinença de l'Alcalatén en el segle XIII. Sembla que la població musulmana va abandonar aquestes terres aviat, motiu pel qual la família Urrea les va repoblar entre 1254 i 1335 a fur d'Aragó. Ens trobem, doncs, davant d'un clar exemple de substitució de la població musulmana per nous repobladors cristians. En el procés entre les Useres i Atzeneta del segle XVI sobre els límits dels seus termes, trobem un testimoni que afirma que la Tinença de l'Alcalatén es va repoblar en el segle XIV, cosa que concorda amb la data de les cartes de poblament. El sistema de repoblament que trobem és semblant al que es va produir en nombrosos termes generals del

Maestrat: primer es repoblava el terme senyorial mitjançant petites comunitats de cristians i, posteriorment, es repoblaven els pobles emmurallats, en aquest cas l'Alcalatén.¹

La primera notícia que tenim és del 17 de juny de 1254, quan hom va atorgar una carta de poblament al lloc de Xodos. Ximén d'Urrea va nomenar dos repobladors, Martín Talayero i Valero, que s'encarregaren de fer el repartiment de cases i terres.² El repoblament es feia a delme i primícia, és a dir sense pagar cap tipus de cens o partició de fruits al senyor, sinó tan solament aquests dos pagaments d'origen eclesiàstic, dels quals els senyors també n'eren beneficiaris, ja que cobraven el terç i/o el delme. El senyor es reservava, però, la «host e cavalgada» i els monopolis senyorials del forn i el molí. Res no es diu del terme de Xodos ni de la creació del municipi, encara que pensem que s'entén, ja que afirma que ha de tenir «todas aquellas costumbres que nulla puebla e buena deve haver». Aquest és el text conservat a Xodos:³

In Dei nomine et eius gratia. Pateat cunctis com yo, don Ximén d'Urrea, estando en mi cesso et en mi plena memoria, do a poblar Chodos a don Martín Talayero e a don Valero, a los fueros e a las costumbres de Çaragoça, a dos e a todos aquellos que ellos la darán, con entradas, con exidas, a décima e a primicia, e con yerbas, e con prados e con montes, e con aguas, e todas aquellas costumbres que nulla puebla e buena deve haver al buen fuero de Çaragoça. Retengo por mí host e cavalgada, e forno e molino. E, por mayor seguridad, yo, don Ximén d'Urrea, juro sobre libro e la cruz que vos atengo estas convinenças que con boz he puestas.

Uns anys després, el 31 de desembre de 1305, Joan Ximénez d'Urrea repoblava la Pobla de l'Alcora de l'Alcalatén. Pel que fa al terme municipal, la carta de poblament de l'Alcora diu que «entre vos, dichos pobladores, et los habitantes en la villa del castello d'Alcalatén, no aya departimiento de término, es a saber, a pasturas e otros ademprivos». És a dir, ens trobem davant d'un municipi sense terme municipal, ja que compartia el mateix territori que tenia l'Alcalatén. Açò va perdurar fins 1418, quan fou suprimida la universitat de l'Alcalatén i el seu terme es va repartir entre l'Alcora i Lluçena. La tercera carta de poblament de la qual tenim notícia fa referència a la repoblació de Lluçena i està datada el 6 de maig de 1335. Res no sabem de les Useres. Un testimoni del procés del segle XVII diu que antigament les Useres «sols eren tres masades, y no era universitat, sinó que estava en terme de Chodos».⁴ Altres testimonis afirmen que, a principis del segle XIV, en el territori de les Useres, tan solament hi havia tres masos, anomenats els Masos dels Urrea. En tercer lloc, sabem que, en aquell temps, el territori de les Useres depenia eclesiàsticament de Xodos, erigint-se posteriorment com una vicaria de la seua parròquia. D'acord amb els anteriors

1. Guinot (1991: 22).

2. Mateu (2003: 21).

3. Mateu (2003: 49).

4. Arxiu del Regne de València. Reial Audiència. Processos 3, núm. 2.041, fol. 775.

testimonis, cal pensar que, en un principi, només trobem tres llocs repoblats a la Tinença: l'Alcalatén, Llucena i Xodos. El repoblament de l'Alcora és una mica atípic, ja que romania dins del terme de l'Alcalatén. En una data que desconeixem, les Useres se segregaria de Xodos però, en tot cas, abans de 1438, moment en què Xodos s'agrega a Llucena, ja que aleshores les Useres apareix com un lloc totalment independent de Xodos. Potser fóra a principis del segle XIV, ja que a la carta de poblament de Llucena de 1335 es diu que el seu terme afrontava amb el de les Useres.

Però no sols hi havia repoblament, sinó també despoblaments. Les causes per explicar la supressió i agregació de municipis les podem agombolar en tres grans blocs: causes bèl·liques, demogràfiques i econòmiques. Cadascuna d'aquestes causes pot veure's afavorida per un o diversos motius, que poden ser climàtics (com les sequeres), bèl·lics, econòmics (com l'endeutament municipal), jurisdiccional (com la compra de la jurisdicció de determinat lloc) o demogràfics (com la despoblació a causa de les guerres, les pestes, l'emigració, etc.).

En el cas de la població de l'Alcalatén, abandonaria a poc a poc el poblament antic en altura i s'establiria en el pla, és a dir en l'Alcora, motiu pel qual es va suprimir la universitat el 1418. Prop d'allà, trobem un altre exemple. En efecte, el 20 d'agost de 1405 es reuniren a Atzeneta el síndic del Boi, Bertomeu Campos, els síndics de Vistabella, Domènec Puig i Pere Casals, i el comanador de la Tinença de Culla, Berenguer Domènec. Aquest dia, Bertomeu Campos, en nom de tots els habitants del Boi, feu renúncia, mitjançant escriptura pública, del seu terme i pertinences, tret de les propietats particulars, i de l'exercici de la jurisdicció suprema a mans del Mestre de l'Orde de Montesa, per tal d'agregar-se a Vistabella. Segons l'esmentat document, abans hi havia 25 o 30 casats però, el 1405, tan solament en restaven 5 veïns. Les pestes i la guerra amb Castella eren la causa perquè el Boi s'haguera endeutat considerablement, fet que n'havia provocat la despoblació.⁵

Un tercer exemple és la població de Xodos. Vint anys després de l'agregació de l'Alcalatén, se'n va produir la de Xodos. En efecte, el 22 de desembre de 1438 se signava la concòrdia d'agregació de Xodos a Llucena. El motiu fou el mateix: la despoblació del lloc a causa de les epidèmies (en un punt de la concòrdia es diu que Xodos tenia només 16 focs) i la seua incapacitat per a fer front al pagament dels censals i deutes:

5. ... e per rahó de les mortaldats qui en lo dit loch són estades en temps passats, e per pagar lo sou de les cavalleries e altres del temps de la guerra de Castella, e molts altres càrrechs als quals lo dit loch era tengut e obligat, lo dit loch sia vengut quasi a total despoblació e derruïment, en tant que lonch temps ansà ne ara de present no habiten ni estan en lo dit loch pus de cinch persones o casats, e lo terme del dit loch sia quaxi tot herm, inculat e no conreat, per ço com en lo dit loch no habiten ni estan tantes persones qui aquell puxen conrear e panificar axí con se pertany; e encara sia molt endeutat e de moltes e grans quantitats a la jornada de huy encarregat, les quals lo dit loch o los hab tants en aquell al present no és o són bastants a pagar, e per les dites rahons lo loch desús dit venia ja e vendria molt més a final e total destrucció, per la qual se ensequiria gran dany a nos e nostre Orde e als habitants en lo dit loch. Arxiu del Regne de Valencia. Montesa, caixa 2.511/12.

com per causa de la població del dit lloch era estat poca e chica, e los càrrechs són e huc usque sien estats grans per ocasió dels quals e per moltaldats et aliis, lo dit lloch en gran part se sie despoblat, deteriorat e vengut a menys de ses facultats e població de aquell, assí que los càrrechs que té no solament dita universitat, més encara dels singulars de aquella, portar no pot ne poden, ans està a punt e perill de totalment despoblar-se...

La proposta d'agregació a Llucena va partir dels propis veïns, la qual fou acceptada per Teresa d'Íxer, senyora de l'Alcalatén. La concòrdia consta de 16 capítols i és molt semblant a la de l'Alcalatén. En primer lloc, s'acordava agregar tot el terme de Xodos al lloc de Llucena, el qual es feia responsable de tots els seus càrrecs i deutes. El consell de Llucena elegiria i nomenaria perpètuament a Xodos un tinent de justícia, el qual juraria el seu càrrec a Llucena, en mans del seu justícia, un tinent de mostassaf, que juraria el seu càrrec en mans del tinent de justícia, i un saig. El tinent de justícia, que tan solament exerciria la jurisdicció civil, tindria cort cada vuit dies i Llucena enviaria el corresponent notari. Així mateix, Llucena rebria els manifestes de la peita per a redactar els capbreus de Xodos i també podria cobrar les primícies. Xodos gaudiria de la facultat de designar un forner, un taverner i un carnisser, així com la de poder demarcar una rodona per als ramats dels seus veïns. Fora de les rodones, la resta dels termes de Xodos i Llucena restaria comuna per a tots els veïns dels dos pobles. Llucena només estaria obligada a pagar les donacions i talles de Xodos per un total de 16 focs, com estava establert llavors. Els veïns del lloc de Xodos conservarien el seu dret a tallar fusta i a utilitzar els molins de fora de la Tinença, com fins aleshores. Com podem veure, Xodos, igual com els masos i les alqueries de l'antic terme de l'Alcalatén, va conservar una mínima organització comunitària.

Cent setanta-vuit anys després, Xodos es va tornar a segregar de Llucena mitjançant una nova concòrdia signada i aprovada pel procurador senyorial el 22 de febrer de 1616. En la introducció d'aquesta concòrdia es parla d'un altra concòrdia, de 22 d'agost de 1499, i no de la de 1438. Potser aquesta modificara l'anterior, però no en tenim cap notícia. La concòrdia de segregació consta de 10 capítols. Les dues poblacions renunciaven a les anteriors concòrdies d'agregació del lloc de Xodos a Llucena i a tots els plets pendents. Llucena renunciava al dret de cobrar les primícies a Xodos, però es retenia aquest dret encara per 10 anys, fins a desembre de 1624, durant els quals no tindria obligació de realitzar cap obra en l'església de Xodos. Les dues viles mantindrien la mancomunitat de pastures i llenya en els dos termes. A partir de llavors, Xodos gaudiria un altra vegada de l'exercici de tota la jurisdicció civil i criminal.

Bibliografia

ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA. Montesa, caixa 2.511/12.

ARXIU DEL REGNE DE VALÈNCIA. Reial Audiència. Processos 3, núm. 2.041, fol. 775.

ARXIU MUNICIPAL DE LLUCENA. Sign. 1.1.4. Caixa 1.48. Llibre de concòrdies, fol. 23-29.

GUINOT RODRÍGUEZ, Enric (1991). *Cartes de poblament medievals valencianes*. València: Generalitat Valenciana.

MATEU, Cèsar (2003). *La carta de poblament de Xodos* [en línia]. Barcelona: <http://openaccess.uoc.edu/webapps/o2/bitstream/10609/6901/1/cmateuT-FC0104.pdf>, darrera consulta: 17/04/2013

Apèndix documental

1438, desembre 22. Lluçena.

Teresa d'Ixer, muller de Pere d'Urrea, i el seu fill Pere d'Urrea, confirmen els capítols de la concòrdia d'agregació del lloc de Xodos al de Lluçena a causa de la seua despoblació.

A.M. de Lluçena. Sign. 1.1.4. Caixa 1.48. Llibre de concòrdies, fol. 23-29.

Die Lunes, intitulado XXII decembris, anno predictis dicto MCCCXXXVIII.

Los honrrats En Mateu Martí, balle del lloch de Chodos, En Domingo Sancho, justícia e En Ramón Agustín, jurat del dit lloch, en lloch, nom e veu de la universitat e singulars de aquell mateix lloch, com per causa de la població del dit lloch que era estat poca e chica, e los càrrechs són e huc usque sien estats grans per ocasió dels quals e per mortaldats *et aliis*, lo dit lloch en gran part se sie despoblat, deteriorat e vengut a menys de ses facultats e població de aquell, assí que los càrrechs que té no solament dita universitat, més encara dels singulars de aquella, portar no pot ne poden, ans està en punt e perill de totalment despoblar-se et hac causa hajen recorregut a la molt noble señora dona Teresa d'Ixer, señora del dit lloch e de tota la Tinença del Calatén, la qual com a bona e noble señora ha provehit, per ben avenir a reparació del dit lloch, aquell sie a unit e ajustat al lloch e universitat de Lluçena, constituhit dins la dita Tenencia, per tant volents prevehir e entendre al dit profit e utilitat, e etiam honor de la dita señora e del dit lloch de Chodos, juxta la concordia que ab voler de la dita señora entre los dits llochs és estada feta ab la present pública carta, ad imperpetuum valedora, etc., de voler e exprés consentiment fera e asentiment de la dita molt noble señora e del noble Don Pedro de Urrea, fill de aquella, señors de la dita Tinença, aunixen e ajusten lo lloch e terme de Chodos, çò és al dit lloch e universitat de Lluçena, present la dita señora, e presents encara assentuits e fermats los honrrats En Domindo Andrés, justícia, En Mateu Ballester, e En Martí Garcia, jurats de Lluçena, en nom, lloch e veu de la universitat del dit lloch de Lluçena, acceptant e consentint per aquella dita universitat, terme, alqueries, masades e singulars de aquella, presents e esdevenidors, sots la forma, condició e manera dels capítols infrasegüents, *si e prout inferius inseruntur*.

Primo, la dita noble señora e lo dit noble señor relaxaran e ajustaran a Lluçena lo dit lloch de Chodos, ab tot son terme *ab integro e ad imperpetuum*, e ab tota la jurisdicció civil e criminal, alta e baixa, mera e mixta, ab tots sos drets, llibertats e amons que de present ha lo dit lloch de Chodos, salem e romanent al señor lo dret e señoria que ha en lo dit lloch e terme de aquell,

així com ha sobre Lluçena, et lo present lloch de Lluçena puixe fer tots estatuts, establiments en lo dit lloch de Chodos e aquells que ben vist li seran, ab confirmació de persona de señor, així com en Lluçena, Figueroles e les Torrocelles. Respón la señora que li plau, sal a ella drets de llur domini, segons que hauria de present, ans de la concessió dels carta e capitols.

Item, Lluçena se prepara a pagar tots e qualsevol deutes, censals e càrrechs que en dit lloch de Chodos deu eo ha a pagar per fets propis del concejell del dit lloch, et si alguns altres càrrechs eo deutes hi ha per fets dels singulars, que aquells paguen los vers deutors de aquells, e los dits càrrechs o deutes hajan haver quitat dins espay de dos anys après que lo dit ajustament serà fermat, en altra manera passat lo dit termini que lo dit lloch de Lluçena, a cost e messió dels deutors, los puixen executar per los dits càrrechs eo deutes, quitar e enfranquir. Plau a la señora.

Item, lo dit lloch de Lluçena donará e tindrà perpetuo llochtinent de justícia e llochtinent de mustaçaf e saig en lo dit lloch de Chodos, los quals dits llochtinents elegirà lo concejell de Lluçena cascún any. E vindran a Lluçena e juraran lo llochtinent de justícia en poder del justícia de Lluçena, e lo llochtinent de mustaçaf en poder del dit llochtinent de justícia. E lo dit llochtinent de justícia no tindrà cort fins de huyt en huyt dies. E que Lluçena los age a tenir notari per los actes de la cort. E lo dit notari hirà a Chodos los dies de la cort, çò es de quinze en quinze dies, si menester hi serà. Respon la señora diu que li plau.

Item, en lo temps que les peites se juraran e comptaran, Lucena ha trametre a Chodos un jurat ab lo escrivà, los quals ensemps ab dos o tres bons homens dels habitants qui tunch seran de Chodos, pendran les jures e manifestacions, e interrogaran eo jatzaran les heretats de Chodos si e segons les manifestación dels estadants de Lluçena. Respon la señora diu que li plau.

Item, los vehins et habitants en lo dit lloch de Chodos puixen cascun any metre panader, et taverner et carnicer en lo dit lloch de Chodos, sens que non sien tenguts consultar-ne lo concejell de Lluçena, empero a són càrrech. Respon la señora e diu que li plau.

Item, diu lo lloch de Lluçena pendrà e rebrà la premícia del dit lloch de Chodos e de son terme, ab tots sos privilegis, llibertats, drets e franqueses que. l dit lloch de Chodos la té e posseheix, e puixe aquella convertir en tots aquells usos que dit lloch de Chodos la podie convertir ans del present ajustament, e ordenar de aquella segons que fa de la premícia de Lluçena, e sobre açò haje a sustenir en Chodos totes aquelles cosses que són ordenades per la causa que fonch donada. Empero durant lo temps del arrendament de Jaume Sala de la dita primícia, que Lluçena no sie tenguda a ninguns adops de església, de murs, ne altres del dit lloch de Chodos. Diu la señora que li plau.

Item, en les donacions, talles e promeses que de assí avant se faran a señor, ni en lo departiment de la tacha eo salari dels advocats e procurador del bras militar, Lucena no sie tenguda pagar a d'ací avant per lo dit lloch de Chodos, sinó per setze fochs *vel saltim*, segons la sentència del señor don Pedro donada en la Alcora sots calendari [...], rebuda per en Ramón Çabater, notari, en lo present capitol lloaran e ratificaran los llochs de Alcora e de les Useres. Respon la señora e diu que li plau.

Item, lo dit llochtinent de Chodos se aturarà redonda per a obs dels bestiar e besties dels vehins e estadants de Chodos, e que bestiar ni besties de Lluçena no puixen entrar sinó ab sa calonia, la qual redonda será fitada a coneguda de tres o quatre bons homens elets per lo concejell de Lluçena, e dos o tres dels de Chodos, ab lo procurador o ab altra persona de señor. Respón la señora e diu que li plau.

Item, lo dit lloch de Chodos romandrà ab tota sa llibertat que de ací atràs havien en anar a moldre e aparellar sos draps fora la Tenencia, sens pena alguna, e de traure e tallar fusta en los pinars e altres fusts, segons per sos privilegis podien fer. Respon la señora que tant quant toque a moldre e als adops dels draps que li plau, tant quant toque a la fusta que u remet als capítols ordenats de assí avant parlant de la fusta e dels pinars.

Item, etiam es ordenat que lo lloch de Lluçena puixe acullir vehins de herba així en lo terme de Chodos, fora la dita redonda, que roman per als vehins e estadants de Chodos, com en lo terme propi de Lluçena. Et que los vehins eo habitants de Lluçena puixen anar e amprar

ab sos nodriments tot lo terme de Chodos fora la dita redonda. Et semblantment los vehins e habitants de Chodos puxen pexer e amprear tot lo terme de Lucena, si e segons los altres vehins eo habitants de Lucena fan e poden fer. Plau a la señora.

Item, si per algún cas criminal alguna perçona serà presa en Chodos e son terme en poder del llochtinent de justícia, que.l dit llochtinent haje despaig per a remetre.l al justícia de Lluçena, axí com a jutge ordinari, tres dies après que.l tindrà pres, e que.l llochtinent de justícia qui çerà en Chodos no haje potestat alguna en conexer de la jurisdicció criminal, ans tota la jurisdicció criminal plenament romange en lo justícia de ordinari de Lluçena. Respon la señora que li plau.

Item, més demane Lluçena que la señora remetrà e relaxarà totes les rezagues que deu Chodos a señor del donatiu de tot lo temps passat fins en onze de juin propassat, e que de assí avant Lluçena en lo dit donatiu no sia tenguda pagar per Chodos sinó mil sols, pagadors juxta tenor dels capítols del donatiu. Respon la señora e diu que no vol metre com a present, mas que vol veure que pot pagar Chodos, e pach alló que porà per les lliures que tendrà, tant com toque a les reçagues, en aquella forma que.ls conçells ho puguen suportar, e que axí com com farà dels altres farà del lloch de Chodos.

Item, los vehins e habitants de Chodos puxen fer coltives en ses heretats si et segons los vehins e habitants en lo dit lloch de Lluçena fa e han acostumat fer ab e sots penes e colonies en los establiments de Lluçena contengudes. Respon la señora e diu que li plau.

Item, es ordenat que los vehins e habitants qui ara són e per temps seran del dit lloch de Chodos ni dels altres llochs de la Tenencia, no puixen tallar ni obrar en nenguna manera, puis per a obs de vendre mercantivalment, sinó per a son propi us, dels llochs de la Tenencia, e açò en los messos de giner e de febrer, empero los vehins e estadans de Chodos no puixen tallar e obrar en los dits dos messos per a obs de comprar vi, sal, spart e altres proveions semblants per a casa sots pena de sexanta sous per cascuna vegada, partidors les dues parts a la señora, e lo terç a l'acusador. E que tothom ne sie acusador, et que a requesta o instancia dels moneros o guardians ne sia feta inquisició de sacrament. Et la persona que no porà pagar la pena que estigue en la presó sexanta dies. Plau a la señora.

Item, que nenguna persona estranya ni privada no gos fer en nenguna manera pega dels pins e fusta de Chodos ni de les rabaçes dels pins o çòques, sots la dita pena de sexanta sous partidors *ut supra etiam* inquisició *ut supra*. Plau a la señora.

Item, més fonch ordenat que si per temps esdevenidor en los presents capítols se mostrare alguna error eo duptes per los quals ne vingués qüestió als dits llochs eo a cascú de aquells, que de aquells duptes eo errors llevadors sien elets dos promens de Lluçena e dos de Chodos, e ab persona de señor coneguen de aquells duptes e determinen tals qüestions, e declaren a aquella, e que.ls dits conçells hajan a estar a la determinació e dit de aquells. Plau a la señora.

E nos dita Teresa d'Ixer, *quod* muller del molt noble señor Don Pedro d'Urrea, major de dies, e nos don Pedro d'Urrea, fill de aquells, assentitus al dit contracte, capítols e cosses desús dites així com de voler e consentiment nostres fetes. Per tant aquelles lloam e confirmam, et nos dits En Domingo Andrés, justícia, En Mateu Ballester e En Martí Garcia, jurats premençionats, en nom, lloch e veu del dit lloch de Lluçena acceptants lo dit uniment eo ajustament del dit lloch de Chodos al sobredit lloch e universitat de Lluçena de voler dels dits señora e señor, mare e fill. Per tal aquell e totes les dites coses e capitols *supra* inserts e mencionats lloam, fermam e emologam. *Acta ficerunt hec in castro dicte loci Lucene, etc.*

Testes fuerunt in predictis honor Joannis del Fambra, presbiter rector ecclesie de Lucena, et Jacobus de Chiva, presbiter Lucene, degentes.

1616, febrer 22. Figueroles.

Concòrdia entre la vila de Lluçena i el carrer de Xodos per la qual se segrega Xodos de la vila de Lluçena i les dues parts renunciem a tots els plets que portaven.

Not. orig. Cristòfol Montoliu.

A.M. de Lluçena. Sign. 1.1.4. Caixa 1.48. Llibre de concòrdies, fol. 23-29.

Die XXII mensis februarii anno a Nativitate Domini MDCXVI.

In Nomine Domini Nostri Iesuchristi, salvatoris aeterni qui pro salute humani generis manibus tradinocentium et crucis subire tormentum non dicitavit et in sacratissimo eucharistiae sacramento miro modo usque ad consumationem seculi nobiscum manere dignatus est. Pateat cunctis praesentis seriem inspecturis lecturis pariterque audituris quod nos Michael Eximeno, villae Lucenae vicinus, ut et tanquam syndicus actor et procurator universitatis dictae villae Lucenae et eius singularium prout de meis syndicatu et procuracione constat publico instrumento acto in praedicta Lucena villa receptoque per Martinum Fortuño, notarius, die decimo, mensis januarii, praesentisque et infrascripti anni, ab una, et Joannes Sa[...] agriculor villae de Chodos vicinus, ut et tanquam syndicus, actor et procurator universitatis dictae villae de Chodos et eius singularium prout de meis syndicatu et procuracione constat publico instrumento acto in dicta villa de Chodos, receptoque per Joannem Polo, oppidi de las Useras habitatoris et notarius, die decimo, mensis januarii, annique presentis et currentis millessimi sexentesimi decimi sexti, ex altera partibus; habentesque lectis dictis nostris syndicatis et procuracione plenum posse infrascripta faciendi et per agendi atque firmandi. Scientes attendentes et considerantes dictas villas et universitates Lucenae et de Chodos multas habere lites cumque litiarum et controversiarum finis dubius incertusque sit et expensae in ipsis tractandis ac finiendis sint per multas faciendae laboresque maximi sustinendi rixaeque odia inimicitiae ac damna non parva ex dictis litiarum et controversiis oriri et causari solent quae evitandae et evitanda sunt. Igitur pro dictis litiarum et controversiis dirimendis, tollendis et resecandis ac pro evitandis laboribus et expensis inter dictas universitates et earum singulares interventu aliquarum notabilium personarum bonam pacem et tranquillitatem valde desiderantium nos dictae partes de omnibus iuribus dictarum universitatum certificatae et ad plenum instructae de licentia, mandato et in praesentia Christophori de Cisternas, civis, tanquam procuratoris illustrissimi domini nostri dompno Anthonii Ximenez de Urrea, comitis Arandae, vicecomitis de Biota et de Rueda, in regno Aragonum, et domini Tenentiae Alcalaten et baroniarum Mislatae, Benilabae et Cortes, in regno Valentiae, et pro sua illustrissima dominatione inferius laudantis et aprobanis scienter et gratis tenore praesentis publici capitulationis et concordiae instrumenti cunctis temporibus [...] firmiter perpetuoque valituri et in aliquo non violandi seu revocandi confitemur et in veritate recognoscimus una pars nostrum alteri et altera alteri praesentibus et acceptantibus pro dictis universitatibus earumque singularibus praesentibus et futuris quod in et super infrascriptis per nos partes praedictas fuerunt et sunt inita, conventa, pactata, stipulata atque promissa capitula inferius scripta in praesentia dicti procuratoris illustrissimi comitis domini nostri et etiam nostrarum partium praedictorum lecta et publicata tenoris sequentis:

Capítols, concòrdia, transacció y avinència fets y fermats e estipulats, fetes, fermades y estipulades per y entre Miquel Eximeno, syndich de la vila y universitat de Lucena y singulars de aquella, de una part, y de Juan Sancho, syndich de la vila y universitat de Chodos y singulars de aquella, de altra part, en presencia, de voluntat, consentiment, licència e ab confirmació de Cristòfol de Cisternas, ciutadà, en nom de procurador del ilustrissim Don Anthoni Ximénez de Urrea, comte de Aranda, viscomte de Biota y Rueda, en lo regne de Aragó, señor de la Tenença de Alcalatén, en la qual Tenença recahuen y estan conpreses les dites viles de Lucena y Chodos, y señor de les baronies de Mislata, Beniloba y Cortes, en lo regne de València, los quals capítols y concòrdia són del serie y thenor següent:

I) Primerament és estat pactat, havengut, transigit y concordat per y entre les dites viles y universitats de Lucena y Chodos, y en nom e per aquelles per los dits sos syndichs y parts

sobredites, que cada una de les dites viles y universitats, y en nom de elles los dits sos síndichs, hagen de renunciar, segons que per lo present capítol ab tot effecte ara de present renunciem, al acte o actes de concòrdia e concòrdies fets y fetes en temps passat, així a la que és rebuda per En Domingo Sala, *quondam*, vehí que fonch de la dita vila de Lucena en calendari de vint-i-dos dies del mes de agost de l'any contant de la Nativitat del Nostre Señor Jesuchrist de mil quatre-cents noranta nou, feta e fermada per lo il.lustrissim Don Miquel Ximénez de Urrea, tunc compte de Aranda, señor del viscontat de Rueda e de la vila de Épila, en lo regne de Aragó, e de la Tenença de Alcalatén y llochs de Mislata y Beniloba, en lo regne de València, acceptada e lloada per les dites viles eo per los oficials representants aquelles, com encara a altres rebudes per lo mateix e per altres notaris en qualsevol chalendaris, e aun so expresió de qualsevol paraules, encara que sien inderogatòries, y a qualsevol actes que parlen de coses tocants a la primísia de Chodos y de haver-se donat, unit e ajustat la dita vila de Chodos a la de Lucena, volent dites parts que los dits actes sien anul.lats, irritats, anichilats y escancel.lats, segons que ab lo present capítol los anulem, cancel.len, irriten y anichilen de tot, com si aquells no fossen fermats, rebuts, escrits ni continuats en manera alguna.

II) Item és estat havengut, pactat, transigit y concordat per y entre les dites viles y universitats e per aquelles per les dites parts y síndichs que per les dites viles y universitats y per aquelles los dits sos síndichs hagen de renunciar, segons que ab tot efecte renunciem, a qualsevol plets, pretensions, drets, accions y demandes de interessos que qualsevol vila tinga o pugua tenir y pretendre contra la altra, absolvent-se y difinint-se, segons que ab lo present capítol se absolven, eximen, lliuren e se deffeneixen en tot y per tot, la una vila a la altra, y la altra a la altra, *adinvicem et viceversa*.

III) Item és estat tractat, havengut, pactat, transigit e concordat que per quant ab acte o actes antichs, concòrdies y capitulacions *vel aliis* la vila de Lucena pretenia los drets de la primícia y lo que es collia y Nostre Señor Deu donava de los fruyts dels termens de Chodos, que per tant per la present concòrdia sia tenguda e obligada la dita vila de Lucena renunciar, segons que per aquella lo dit son syndich ab tot effecte per lo present capítol renuncia de dret, de la dita primícia, volent que aquell absolutament reste en poder de la vila de Chodos per a que aquella fassa y use a son bon voler y dispensació ab tal empero pacte, retenció y condició e no de altra manera alguna que lo dit dret de primícia lo tinga y usufructue la dita vila de Lucena per temps de deu anys contadors des de lo primer de janer de l'any més propassat de mil sis-cents y quinze fins al darrer de dehembre de l'any mil sis-cents vint-i-quatre inclusive, que són les dites deu anyades.

III) Item és estat tractat, havengut, pactat, transigit e concordat que en lo discurs y temps dels dits deu anys la dita vila de Lucena no tinga obligació alguna de adornar la església de Chodos ni de fer algunes altres obres ni gastos en dita església ni en la abadia, murs ni valls, e en nenguna altra cosa, encara que y haia provisió de visita, ni en qualsevol altres casos opinats ni inopinats que puguen ser, sinó que la dita primícia la reba francament. Totes les quals coses lo dit síndich de Chodos ab lo present capítol promet e se obliga per dita vila e universitat fer e cumplir paraula per paraula ab tot effecte e sens contradicció alguna.

V) Item és esta pactat, havengut, concordat e trasigit entre les dites viles y universitats e per aquelles per los dits syndichs que.s puguen amprear y valer de tots los termens comuns tots los vehins de les dos viles, és a saber que la vila de Lucena puixa paxer e pasturar los bestiar en los comuns de la vila de Chodos sens encorrer en pena ninguna, exceptant los bovalars y deveuses que per a huy tenen senyalats en la vila de Chodos y vila de Lucena, e açò se entén tan solament dels propis bestiar que cada qual té. E així mateix que los vehins de la vila de Chodos puixen paixer e pasturar sos bestiar y amprear ab la mateixa egualtat en tots los termens de la vila de Lucena per los comuns, exceptant també les deveuses y bovalar que per a huy tenen senyalats, volent e fermant acte públich de tot lo desús dit y escrit los dits syndichs ab lo present capítol e que aquell tinga effecte y valor de promisió e obligació de conservar, fer y cumplir inviolablement e per tots temps les desús dites coses, salvant dret a cascuna de les dites viles de Lucena y Chodos a los actes y privilegis a cascuna d'elles otorgats.

VI) Item és estat havengut, pactat, transigit y concordat per y entre les dites parts que per a usos propis puguen en los comuns tallar los vehins de Lucena la fusta que hauran menester per a son servici en los dits termens de Chodos, y així mateix qualsevol vehí de Chodos puga tallar en los termens de Luçena, ab tal pacte y condició que ans de tallar dita fusta qualsevol persona haja de anar a manifestar als jurats que per qualsevol temps seran quanta fusta vol tallar y en quina partida, y qui lo contrari farà encòrrega en pena de tres lliures per cada pi que derrocarà; e així mateix encòrrega en la mateixa pena tots temps y quant se li provarà a la tal persona que pareixerà haver venut nenguna pesa de la dita fusta, puix tan solament sia dit ampriu per a usos propis de cada qual, entenent-se en los comuns y en respecte de tehes ni lenyes no y haia pena alguna en us propi, volent e afermant per lo present capítol los desus dits syndichs acte públic *ad perpetuam memoriam* e per tots temps valedor.

VII) Item és estat pactat, havengut, transigit y concordat per y entre les dites parts que en respecte de la jurisdicció, així civil com criminal, nenguna de les dites viles puga pretendre superioritat sobre la altra, sinó que cadascuna reste ab su jurisdicció que huy té cascuna de aquelles, conforme ús antich, volent que per lo present capítol reste y romanga així declarat y ser entés.

VIII) Item és estat pactat, havengut, transigit y concordat per y entre les dites parts que qualsevol de dites viles que per nengun temps pretindrà moure plet ni qüestió contravenint a qualsevol capítol de la present capitulació, pactes y concòrdia feta, encorrega encontinent en pena de mil lliures, moneda real de València, aplicadores lo ters a la señoria, y les altres dos parts a la vila que no contravindrà, sinó que ans be voldrà estar al pactat y capitulat, la qual dita pena executada o graciosament remessa lo present capítol, que ha de obtenir y haver ab tot effecte valor de acte públic, reste en sa dita força, vigor e valor.

VIII) Item és estat pactat, havengut, transigit y concordat per y entre les dites parts que los presents capítols y cascú de aquells hagen effecte e força de carta o cartes executòries ab submissió y renunciació de propi for, variació de juhí y altres clàusules corroborats a tota utilitat y profit de cascuna de les dites parts eo viles y universitats, segons lo estil y pràctica del notari rebedor de la present concòrdia y capitulació.

X) Item és estat pactat, havengut y transigit que de los presents capítols sien fets y fermats e rebuts y de ells se fasen y sien fetes dos cartes públiques per a que cada una de aquelles se lliure, dóne y entregue a cada una de les dites parts y viles e universitats de Lucena y Chodos.

Quibusquidem capitulis lectis, publicatis et intellectis nos partes praedictae dictis nominibus laudantes, aprobant, etc. omnia et singularis praeinsertis capitulis et eorum singulis pactata, etc. pacto spetiale atque promittimus una pars nostrum alterae et altera alterae adinvicem et vicissim atque juramus ad Dominum Deum etc., praeinserta capitula et eorum singula singulariter et distinte contenta, stipulata, pactata atque promissa attendere et complere sub poena viginti mille solidorum de bonis partis nostrum seu verius dictarum villas de Lucena et Chodos et universitatum earumque singularium scilicet partis villae et universitatis inobedientis etc. exigendorum etc. Ratto semper hoc pacto manente, etc. ad quorum omnium etc. fiat executoria large, etc. cum fori submissione etc. variatione iudicii etc., et clausulis assuetis renuntiendo ex pacto cuicumque apellationi recursui correctioni etc. promittentes et jurantes ad Dominum Deum etc. non litigare etc. nec rationes proponere etc. nec guidaticum impetrare etc. sub poena ultra perjurii poenam in poena consimilium viginti mille solidorum pro poena etc. qua poena etc. ratto pacto etc. pro quibus etc. obligamus una pars nostrum alterae et altera alterae adinvicem et vicissim in posse et manu notari infrascripti etc. stipulandis etc. omnia bona et jura nostra et dictarum villarum et universitatum atque earum singularium etc. Renuntiantes etc., et certificati etc. Renuntiamus benefitiis dividendas etc. et nomine minorum dictarum villarum et universitatem renuntiamus benefitiis minoris aetatis etc. et nomine mulierum renuntiamus beneficio senatus constui velleiani dottibusque et sponsabilitiis illarum et omni alii etc. Ad haec autem ego dictus Christophorus de Cisternas ut et tanquam procurator dicti illustrissimi comitis Arandae et domini dictarum villarum Lucena et Chodos pro ut constat publico dictae procuracionis instrumento per Franciscus Calabra, notarius, villae de Aranda habitatorem, decimo sexto die, mensis decembris, anno a Nativitate Domini

millesimo sexcentesimo decimo quinto recepto, plenum posse habens infrascripta faciendi et firmandi cuia praedicta concordia et omnia capitula superius in ea contenta fuerunt facta de dicti illustrissimi comitis voluntate et pro sua dominatione etiam de meis auctoritate, voluntate, pariterque consensu ideo dicto nomine e laudo, aprobo, rattifico et confirmo a prima linea usque ad ultimam inclusive ad tempus tamen et pro tempore dicti ilustrissimi comitis bene videndo et utendo bene dictae villae et univertates dictis concordia et capitulis et non aliter neque alius, et sic auctoritatem dicti illustrissimi comitis pariterque decretum hic interpona in quorum omnium fidem et veritatis testimonium etc. Actum in opido de Figueroles etc.

Testes huius rei sunt venerabilis Ludovicus Beltran, praesbiter, vicarius temporalis dicti oppidi de Figueroles, et Jacobus Cabrera, senior, agricultor eiusdem oppidi habitator.

Recepi et per alium scribi feci preinsertum concordie instrumentum in his octo papiri chartis contentu ego Christophorus Montoliu, ville de Cortes vicinus, auctoritatibus apostolica ubique et regia per totam terram et dominationem Philippo Hispaniarum et Indiarum regi invictissimo subiectam notarius publicus in quorum omnium et singulorum fidem et veritatis testimonium hic meum aposui sig+num.

La màgia de Penyagolosa

Ferran Sanchis i Cardona*

DES DE LA MEUA INFANTESA i al terrat d'on vivia –aleshores Castelló era encara una població de cases baixetes–, i jo vivia en un tercer pis, per damunt i un poc a la dreta, em sembla, de la cúpula i el campanar de la Trinitat, es divisava la immensitat de Penyagolosa (Sanchis Guarner en deia que calia suprimir l'article).

Aquesta emblemàtica imatge, la recollia l'embolcall de les pastilles de *Chocolates Peñagolosa* que es fabricaven al carrer de Pelayo, a Castelló, i que m'agradaria conservar en l'actualitat.

Un altre fabricant de xocolata era Amadeu Pitarch (*Chocolates Amadeo Pitarch*), autor d'un llibre de versos titulat *Visions i cants d'un pastor* (1914). Al programa de la IV Acampada a Penyagolosa del Centre Excursionista de Castelló (CEC) de l'any 1956 que aleshores s'efectuava al solar que ocupava l'antiga serradora, just davant de Sant Joan, es transcrivía un poema seu titulat «Cant al Penyagolosa», que va ser premiat als Jocs Florals de València l'any 1944, que començava així:

Com una mà gegant al cel estesa
en dolç acatament,
Penyagolosa aixeca sa grandesa
baix el blau firmament

I és als inicis del CEC, em sembla recordar que encara no hi érem com a tal sinó que actuàvem com delegació del Centre Excursionista de València o potser fóra el primer any com a Centre, vam tindre la idea d'anar a Penyagolosa. Recorde que anàrem Toni Hornero, president; jo, que era secretari; Jesús López,

* Pioner de l'excursionisme a les comarques castellonenques, fou membre de la Comissió Organitzadora del Centre Excursionista de Castelló i una vegada constituïda l'entitat, el 18 de març de 1955, formà part de la primera Junta de Govern com secretari. En el transcurs dels anys, formà part de diverses juntes directives, com secretari o com a president.

Figura capdavantera dels moviments actius en defensa de la llengua, el País Valencià i el nostre paisatge, forma part també de la Fundació Huguet.

Ferran Sanchis (primer per la dreta) i Emili Beüt (tercer per la dreta) amb altres excursionistes

Vicent Forcada, Deogracias Pagà, Agustí Flors Bonet i un anomenat Roger. La nit era fosca i plovia molt. Durant els dies que fórem allà, mai no va parar de ploure, excepció feta d'algunes clarianes. Ens vam constituir en dos grups. Els tres primers férem cap al mas del Collet i des d'allà, seguint la senda, pel mas del Surdo, el pla de la Creu, la portella del Mas de Vela, pel camí desaparegut de la font de la Rabassa, fins la Banyadera, on vam acampar, i després pujàrem al cim en un dia de pluja i molta boira. Ens adonàrem que érem al cim per la fita en runes que es reproduïa a les fotos de Sarthou a principis del segle xx. El camí que vam fer l'hem reconstruït després, ja que ben bé no sabíem per on anàvem.

L'endemà, regressàrem baixant pel barranc de l'Antona; a prop, sentíem les campanes de Sant Joan, però emprenguérem el camí equivocadament cap al poble i novament passàrem pels masos del Surdo, dels Arcs i de Mançanares, i novament pel collet férem cap a Vistabella, per acampar en una era completament mullats.

Temps després, novament mullat, el cotxe de línia (com dèiem aleshores) em va recollir a la foia de l'Ondí i una dona em digué «sempre que et veig estàs xop», ja que abans de la vinguda de l'autobús (com es diu ara) va caure una forta tempesta.

Els companys que arribàrem a Sant Joan ja no vam contactar amb ells fins que arribàrem Castelló. Establiren contacte amb Alfredo Fenollosa Arnau, que passà a ser membre del Centre i tingué un paper molt rellevant en les seues

Ruïnes de l'antiga serradora just davant de Sant Joan. Foto Josep Lluís Viciano

activitats. Fou el promotor de la idea de portar a cap l'entronització de la Mare de Déu de Lledó al cim. Era l'època en què es realitzaven activitats semblants: el CEV, a la Cova Santa; també a Montserrat. Cal dir que aquestes activitats no eren mal vistes pel règim. La idea de Fenollosa fou recolzada entusiàsticament per Fernando Badal, mossèn Prades i d'altres.

El 15 d'agost, no la primera setmana, festivat de l'Assumpció, es va dur a terme aquest acte que tingué una gran rellevància i que fou la primera pujada a peu.

Anys després, Josep Lluís Viciano i jo repetirem, però no exactament el mateix itinerari, ja que vam passar per la Pobla Tornesa, visitant la cova dels Malandrins. El motiu va ser assistir a un acte valencianista, on Joan Fuster actuava de coordinador en unes conferències per als joves valencianistes. Fou escollit Penyagolosa, el pic més enlairat, malgrat el que vulguen dir; però açò seria un motiu per escriure-ho d'una manera ben documentada. De moment, per a nosaltres sí que és el més emblemàtic i es troba a les comarques del nord del País Valencià.

Cançons de batre

Recull de cançons realitzat per Íngrid Monfort

Per a moldre bé la palla,
els matxos van corrent,
donant voltes per l'era
per a que els trills vagen molent.

Los pajaritos y yo
nos levantamos a un tiempo,
ellos a cantar el alba,
yo a llorar mis sentimientos.

Pel matí tinc perea,
a migdia fa calor,
per la vesprada els mosquits,
jo no vull ser llaurador.

Del tiempo que no he cantado,
tengo mi gracia perdida,
cantaré como sabré
pero no como sabía.

Per a segar, bona palla
per a batre, bon ponent
per anar a vore a les xiques
ha d'anar u ben calent.

El trigo, cuando está seco,
hay que segarlo y trillarlo;
para comer de este pan,
cuántas veces he sudado.

Para moler una garba,
los machos han de ir corriendo
por los altos, por los bajos
por las orillas y por el medio.

Dolorettes, filla meua,
no et cases amb llaurador
que et farà collir bajoques
en el ple de la calor.

Ole, con ole, con ole;
ole, con ole, mil veces;
ole, con ole, con ole,
dicen los aragoneses.

Vente conmigo a la era
ayúdame a trillar
que quieres casarte pronto
y no podremos comer pan.

La trilla

Recaredo del Molí

EN ACABANT DE SEGAR EL BLAT, cal fer la batuda per separar el gra de la palla com es diu habitualment, abans que se'n vagen l'un al molí per fer la farina i l'altra al pessebre per menjar els animals. En aquest article, tractarem de descabdellar de la manera més senzilla possible els diversos processos que constitueixen la trilla tradicional feta amb animals.

Per començar, quan ja s'han acumulat les garbes de blat a l'era, s'escampen llevant-los prèviament el lligam que les envolta, anomenat vencill,¹ i s'estenen per tota l'era. Cal dir que depenent de la grandària de l'era i de la quantitat d'animals disponibles per a batre, el número de garbes pot oscil·lar entre les 50 i les 120.

A continuació, per a batre, es trauen un, dos o tres matxos que s'uneixen amb el ramal l'un al coll de l'altre, excepció feta del que es troba més a prop del centre de l'era, el qual va conduït directament per la persona encarregada de guiar-los mentre baten. Aquesta persona pot conduir-los, bé des del centre de l'era i donant-los més o menys ramal per a que peguen voltes recorrent la superfície circular de l'era, o bé des de damunt del trill que els matxos porten enganxat al darrere i conduir-los des d'allà estant, de manera que, en afegir així més pes al damunt del trill, la pressió sobre el blat escampat siga major, i així anar-lo xafant reiteradament. El trill, o trilla,² va enganxat a l'animal amb una cingleta³ però, en el cas que vaja tirant més d'un matxo, s'afegeix al trill un camalet⁴ al qual es fermen les cingletes de cadascun dels animals.

Encara no hem dit que el trill és l'instrument que fem servir per a tallar i trossejar la palla damunt l'era. Es tracta d'un tauló quadrangular, una mica trapezoïdal, en ser habitualment més prim de davant que de darrere, de fusta prou grossa, llarguera, que per baix porta incrustats ferros tallants, claus o trossos de pedra foguera i que, en ser arrossegat per damunt la batuda, va tallant i capolant la palla.

1. Amb el blat segat, es feien gavelles i amb quatre gavelles es feia una garba que, per a mantindre-la ferma i compacta, es lligava amb un vencill, fet generalment de cames de blat.

2. Trill més ample que l'ordinari.

3. Cingleta per a batre: cingla més fina, generalment de cànem, que inclou el tir o tirs per enganxar-se directament al trill i va sobre la panxa i el pit de l'animal.

4. Camalet: barra de fusta que unida al trill amb un ganxo; a cada extrem es ferma la cingleta de cada matxo.

Ferramentes per trillar

Com hem dit, en ocasions, el trill pot ser arrossegat per un sol matxo, però si s'enganxen dos animals s'anomena *conlloga de dos*,⁵ si van estirant tres matxos *amb colla de tres* i si en són quatre *amb colla de quatre*. Tanmateix, una colla de tres o més animals, de vegades, pot arrossegar alhora dos trills. I encara, per últim, en alguns masos que tenien molts dies de trilla, per ser més eficients i avançar més en la feina solien trillar dues colles de matxos alhora però independentment l'una de l'altra.

Si fa o no fa, a cada quart d'hora que els matxos o mules pegaven voltes al trot, se'ls deixa descansar a pas lent durant una estona per refer-se. Mentrestant, dues o tres persones amb forques aprofitaven per anar voltejant la palla. Aquesta acció dels animals i el trill es diu 'gira' i es comença des d'un costat, des d'on es va obrint una mena de camí fins acabar el cercle; la gira es repeteix fins a tres o quatre vegades, segons es vulga la palla més curta o més llarga. Cal tindre en compte que, si fa un d'eixos dies de ponent i de molta calor, la palla estarà a muntó més aspra i es trencarà abans, per la qual cosa amb un menor número de voltes s'haurà avançat més.

En acabar aquest procés de gira, i amb la palla trillada a la mida desitjada, es lliga una barra de quatre o cinc metres als tirs dels animals alhora que les

5. Acte de deixar-se mútuament l'animal de treball els pagesos que només en tenen un, a fi de formar el parell necessari per a batre, llaurar, etc.

Era enllorada. Foto Josep Lluís Viciano

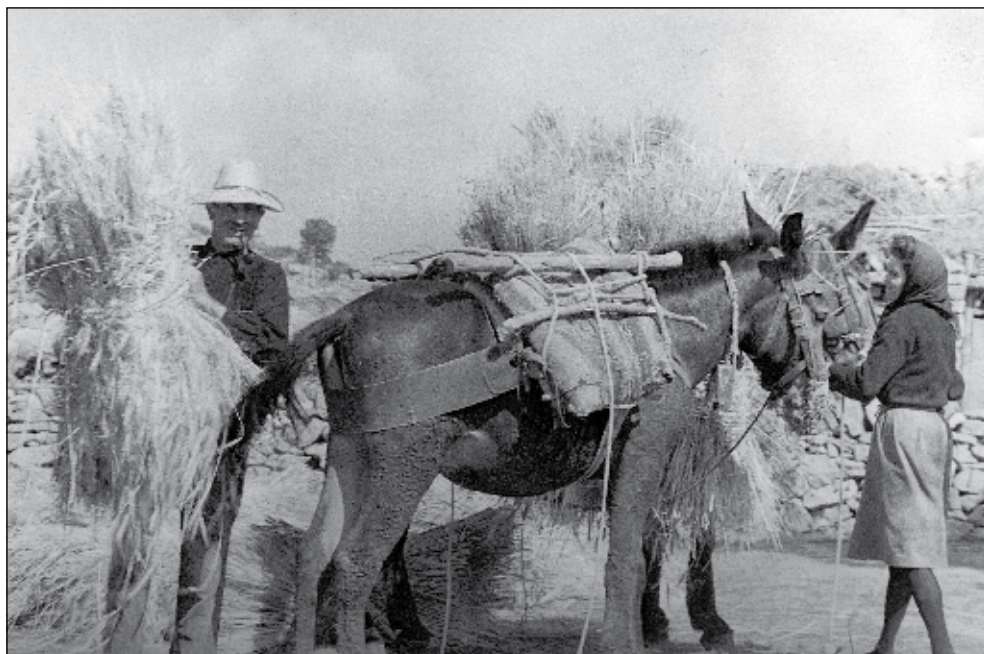
persones pressionen amb les mans sobre la barra per a espentejar la palla de manera que quede apilada en un lloc on haja de rebre el vent de llevant. Aquests munts de palla apilada s'anomenen *serra* i, una vegada feta la primera muntada amb els matxos i la barra, completen la feina tres persones arrossegant un *rastr*,⁶ que és, podríem dir, una mena de pinta de fusta prou gran amb un pal incrustat perpendicularment, també de fusta, que fa de mànec i del qual s'agafen per a estirar i anar arrossegant i amuntonant la palla. Una vegada s'ha apilat el gros de la palla, es remata la feina agranant l'era amb uns raspalls fets d'herba marginera, que és una planta silvestre semblant al gira-sol.

Una volta amuntonada la palla, es comença a ventar-la per a separar el gra de la palla. Tres o quatre persones amb forques llancen la palla cap amunt enèrgicament de manera que se l'emporti el vent deixant caure a terra el gra. La persona situada a la banda per on ve l'aire cal que agafe una triança,⁷ mentre que la resta fan servir una forca normal. Quan ja s'ha rematat l'operació de separar el gra de la palla, es guarda al pallar que sol haver al costat mateix de l'era, o bé es transporta amb els matxos a uns altres pallars. Per a poder tragar la palla a lloms dels matxos, s'atapeeix dins d'unes malles, o xarxes, anomenades aixavegós.⁸

6. Hi ha qui l'anomena *bergantí*.

7. Triança: forca que, en tindre més de tres forcons, és més espessa i serveix per a triar millor el gra de les darreres palles.

8. Aixavegós: 1. Xarxa de cordes de malla molt ampla i quadrada, més menuda que l'aixàvega, que també serveix per tragar palla. 2. Feix de palla o quantitat de palla que cap dins de l'aivavegós.

Descarregant garbes. Foto Ernest Nabàs

Pel que fa al gra que queda damunt l'era, es torna a llançar cap amunt; però, en aquesta ocasió, amb una pala de fusta⁹ i així s'acumula, a mode de piló, alhora que una dona li trau les palles grosses i les espigues que resten encara.

De l'operació que es fa acte seguit, en diem *triances*. L'objecte de les triances és llevar-li al gra el que puga quedar de pols, pedretes i alguna palla; temps abans, aquestes sobres s'aprofitaven per donar-li-les a les gallines. L'operació és la següent: es posa al terra de l'era un cul de cànter (la base d'un cànter trencat) en el qual s'introdueix el mànec d'una forca; fet açò, el cul de cànter s'arroleix de blat perquè la forca es mantinga ben ferma en posició vertical de manera que, d'un dels seus forcons, es puga penjar una ansa llarga, feta de fil d'aram que porta la *criva*¹⁰ a una de les bandes. Així, la persona que ha de sacsejar la criva quan està plena de gra no ha de suportar tot el pes i es pot concentrar a moure vigorosament el garbell de la manera més apropiada perquè vaja crivant. Baix, sobre el terra de l'era, cau el gra ben triat. Com veieu, la funció del cul de cànter és que el cap del mànec de la forca es quede fix a terra i no es moga mentre crivem. A falta d'un cul

9. Pala de ventar o de traspalar: pala de fusta que serveix per a tirar en l'aire el blat i el bolló (pellofa amb aresta, que cobreix el gra de blat i d'altres cereals) perquè el vent els separe, o per a passar el gra d'un munt a un altre

10. Garbell o criva: receptacle, amb el fons ple de forats iguals, que serveix per a separar objectes de grandària desigual, deixant passar el gra i retenint la palla i les pedres. Generalment, és de forma circular, amb una vora de fusta. El fons pot ser de metall o tela metàl·lica, tot i que antigament podia ser de pell.

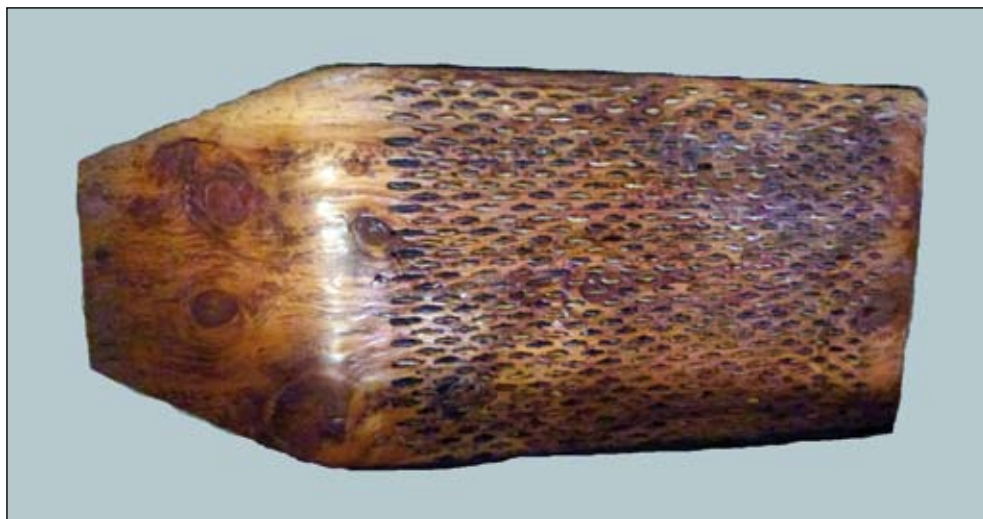
Ventant la batuda. Foto Ernest Nabàs

de cànter, es pot fer servir amb la mateixa funció una albarca, una sabata vella, un pot, etc.

La batuda es dona per conclosa quan el gra net s'ensaca en taleques¹¹ i es guarda en un graner.

Com dèiem en encetar aquest relat, hem descabdellat una miqueta cada part del procés però, els que heu estat alguna vegada en una batuda, convindreu amb mi en la importància de l'ambient, de la gent, les rialles, les conver-

11. Taleca: sac llarguer, de tela més forta que el sac ordinari.

Trill

ses, els acudits... La batuda ha estat freqüentment una feina col·lectiva que congregava un cert nombre de persones en la seua realització. Igual que en altres menesters del camp, les famílies s'ajudaven les unes a les altres molt sovint. Tractant-se del mes d'agost, no és estrany que es trillara en dies de calor. El sol inclement, el treball en grup i les rutines pròpies de la feina, ara més ràpides, ara parsimonioses, sembla que feien d'estímul perquè algú iniciara una cançó de treball, de vegades el mateix que anava damunt del trill. Eren cançons amb un so i una entonació especial que sols es cantaven d'aquesta manera mentre es batia, com si la seua musicalitat estiguera feta a posta per a batre. Val a dir que, tal com passava per aquestes muntanyes amb les lletres de moltes jotes, els versos en valencià i en castellà s'alternaven sense cap ordre lògic, de vegades les dues llengües es barrejaven en un mateix vers.

Ara mateix, em ve a la memòria la lletra d'una d'aquelles cançons de batre:

Aguila que vas volando
y en el pico llevas flores
en el cuello la garganta
y en el corazón amores

Edita: L'Argivello, associació cultural, Xodos. Disseny portada: Amat Bellés
Consell de redacció: Artur Aparici (director), Gustau Muñoz, Amat Sánchez, Carme Puig
Correcció lingüística: Cèsar Mateu
Imprimeix: Paperam impressions, Verge de la Balma, 21, Castelló de la Plana
Dipòsit legal: CS-239-2008
Foto portada: Baso de suro trobat als voltants del mas de Vela. Foto Max Taurus